

Tefsir Tatarów
Wielkiego Księstwa Litewskiego:
XVI-wieczny przekład Koranu
na język polski

Wydanie krytyczne zabytku
polskiej kultury narodowej

Tefsir Tatarów
Wielkiego Księstwa Litewskiego:
XVI-wieczny przekład Koranu
na język polski

Wydanie krytyczne zabytku
polskiej kultury narodowej

t. 1: Komentarz filologiczno-historyczny

redakcja naukowa
Joanna Kulwicka-Kamińska i Czesław Łapicz

WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIwersytetu
MIKOŁAJA KOPERNIKA

Toruń 2022

Praca recenzowana

Opracowanie redakcyjne i korekty
Patrycja Maj-Palicka

Projekt okładki
Tomasz Jaroszewski

Łamanie
Monika Pest

**NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI**

Dofinansowano ze środków budżetu państwa.
„Narodowy Program Rozwoju Humanistyki”.
Moduł: „Dziedzictwo Narodowe”

ISBN 978-83-231-4969-9 (seria)

ISBN 978-83-231-4970-5 (oprawa miękka)

ISBN 978-83-231-4971-2 (oprawa twarda)

eISBN 978-83-231-4972-9

<https://doi.org/10.12775/978-83-231-4972-9>

Printed in Poland

© Copyright by Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Toruń 2022

WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIwersytetu MIKOŁAJA KOPERNIKA

Redakcja: ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń
tel. (56) 611 42 95, fax (56) 611 47 05
e-mail: wydawnictwo@umk.pl

Dystrybucja: ul. Mickiewicza 2/4, 87-100 Toruń
tel./fax (56) 611 42 38
e-mail: books@umk.pl

www.wydawnictwo.umk.pl

Druk i oprawa: Wydawnictwo Naukowe UMK

Nota redakcyjna

Grant Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, moduł Dziedzictwo Narodowe, „Projekt filologiczno-historycznego opracowania oraz krytycznego wydania tzw. tefsiru Tatarów Wielkiego Księstwa (pierwszego przekładu Koranu na język słowiański)”, wykonywany w latach 2013–2016 (moduł 1.2 nr 12 H 12 0041 81).

Kierownik grantu:

prof. UMK, dr hab. Czesław Łapicz (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Instytut Językoznawstwa, Katedra Języków Słowiańskich i Centrum Badań Kitabistycznych UMK)

Koordynatorzy grantu:

- prof. UMK, dr hab. Joanna Kulwicka-Kamińska (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Instytut Językoznawstwa, Katedra Języka Polskiego i Centrum Badań Kitabistycznych UMK)
- dr hab. Anetta Luto-Kamińska (w czasie realizacji projektu Polska Akademia Nauk, IBL; aktualnie Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

Wykonawcy:

- prof. dr hab. Genadij Cychun (Narodowa Akademia Nauk Białorusi, Centrum Badań nad Białoruską Kulturą, Językiem i Literaturą, Instytut Lingwistyki im. Jakuba Kołasa)
- prof. dr hab. Marek M. Dziekan (Uniwersytet Łódzki, Katedra Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki oraz Uniwersytet Warszawski, Katedra Arabistyki i Islamistyki)
- prof. dr hab. Henryk Jankowski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Zakład Turkologii)
- dr Artur Konopacki (Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Historii i Stosunków Międzynarodowych w Katedrze Studiów Wschodnich)
- prof. UMK, dr hab. Joanna Kulwicka-Kamińska
- dr Magdalena Lewicka (w czasie realizacji projektu Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu; aktualnie bez afiliacji)
- dr hab. Anetta Luto-Kamińska
- prof. UMK, dr hab. Czesław Łapicz
- mgr Jekaterina Merkuljeva (w czasie realizacji projektu Uniwersytet Wileński, aktualnie Polska Akademia Nauk, Instytut Historii, Zakład Studiów Nowożytnych)
- doc. dr Galina Miškinienė (Instytut Języka Litewskiego)
- dr Iwona Radziszewska (w czasie realizacji projektu Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu; aktualnie bez afiliacji)
- doc. dr Iryna Synkowa (Narodowa Akademia Nauk Białorusi, Centrum Badań nad Białoruską Kulturą, Językiem i Literaturą, Instytut Lingwistyki im. Jakuba Kołasa)

- doc. dr Michaił Tarełka (Narodowa Akademia Nauk Białorusi, Centrum Badań nad Białoruską Kulturą, Językiem i Literaturą, Instytut Lingwistyki im. Jakuba Kołasa)
- prof. dr hab. Sergejus Temčinas (Instytut Języka Litewskiego)

Zadania i prace:

- opracowanie zasad transliteracji oraz transkrypcji polskich i/lub białoruskich tekstów muzułmanów Wielkiego Księstwa Litewskiego zapisanych alfabetem arabskim na alfabet łaciński; próba ich standaryzacji oraz upowszechnienia w międzynarodowych badaniach kitabistycznych (udział w dyskusji – wszyscy wykonawcy; autorskie opracowanie systemu transliteracji dla tatarskich tefsirów – Joanna Kulwicka-Kamińska, Czesław Łapicz);
- odczytanie interlinearnych przekładów Koranu na język polski w celowo dobranych rękopiśmiennych tefsirach zapisanych alfabetem arabskim oraz dokonanie ich transliteracji (część sławistyczna: Joanna Kulwicka-Kamińska, Anetta Luto-Kamińska, Czesław Łapicz, Jekaterina Merkuljeva, Galina Miškinienė, Iwona Radziszewska, Iryna Synkowa, Michaił Tarełka);
- wyznaczenie obszarów badawczych oraz opracowanie narzędzi metodologicznych dla wieloaspektowego opisu filologiczno-historycznego rękopiśmiennych tefsirów Tatarów – muzułmanów Wielkiego Księstwa Litewskiego (Joanna Kulwicka-Kamińska, Czesław Łapicz).

Recenzenci i eksperci:

- prof. dr hab. Tomasz Mika (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Zakład Historii Języka Polskiego)
- prof. UAM, dr hab. Agnieszka Słoboda (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Zakład Historii Języka Polskiego)
- prof. dr hab. Ałła Kożynowa (Białoruski Uniwersytet Państwowy, Wydział Filologiczny, Katedra Językoznawstwa Teoretycznego i Słowiańskiego)
- prof. dr hab. Katarzyna Pachniak (Uniwersytet Warszawski, Wydział Orientalistyczny, Katedra Arabistyki i Islamistyki)
- prof. dr hab. Bogdan Walczak

Grant Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, moduł Dziedzictwo Narodowe, „Projekt filologiczno-historycznego opracowania oraz krytycznego wydania tzw. tefsiru Tatarów Wielkiego Księstwa (pierwszego przekładu Koranu na język słowiański). Część druga”, wykonywany w latach 2017–2022 (moduł nr 11 H 16 0319 84).

Kierownik grantu:

prof. UMK, dr hab. Joanna Kulwicka-Kamińska (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Instytut Językoznawstwa, Katedra Języka Polskiego i Centrum Badań Kitabistycznych UMK)

Wykonawcy:

- dr Ahmet Burak (w czasie realizacji projektu Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Politologii i Stosunków Międzynarodowych; aktualnie bez afiliacji)
- prof. dr hab. Marek M. Dziekan (Uniwersytet Łódzki, Katedra Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki oraz Uniwersytet Warszawski, Katedra Arabistyki i Islamistyki)
- prof. dr hab. Henryk Jankowski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Zakład Turkologii)
- dr Artur Konopacki (Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Historii i Stosunków Międzynarodowych w Katedrze Studiów Wschodnich)

- prof. dr hab. Ała Kożynowa (Białoruski Uniwersytet Państwowy, Wydział Filologiczny, Katedra Językoznawstwa Teoretycznego i Słowiańskiego)
- prof. UMK, dr hab. Joanna Kulwicka-Kamińska
- prof. UMK, dr hab. Czesław Łapicz
- doc. dr Galina Miškinienė (Instytut Języka Litewskiego)
- dr Iwona Radziszewska (w czasie realizacji projektu Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu; obecnie bez afiliacji)
- prof. dr hab. Sergejus Temčinas (Instytut Języka Litewskiego)
- prof. dr hab. Halil İbrahim Usta (Uniwersytet w Ankarze, Wydział Języka, Historii i Geografii Tureckiego Języka i Literatury)
- doc. dr Mykhaylo Yakubovych (Narodowy Uniwersytet Akademia Ostrogska, Centrum Studiów Islamistycznych)

Wykonawcy i współpracownicy spoza zespołu:

- prof. UMK, dr hab. Anna Cychnerska (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Instytut Językoznawstwa, Katedra Bałkanistyki i Centrum Badań Kitabistycznych UMK)
- prof. UMK, dr hab. Joanna Kamper-Warejko (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Instytut Językoznawstwa, Katedra Języka Polskiego)
- dr Nadieżda Morozova (Instytut Języka Litewskiego)
- mgr Maria Woźniak (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

Zadania i prace:

- standaryzacja i ujednoczenie zapisu, według autorsko opracowanego systemu, całej warstwy słowiańskiej tefsiru z Olity i tefsiru Józefowa (Joanna Kulwicka-Kamińska – osoba odpowiedzialna i główny wykonawca, Galina Miškinienė, Iwona Radziszewska);
- odczyt i analiza filologiczno-tekstologiczna warstwy orientalnej tefsirów (Marek Dziekan – osoba odpowiedzialna i główny wykonawca, Henryk Jankowski, Joanna Kulwicka-Kamińska, Mykhaylo Yakubovych);
- komparatystyczna analiza tekstologiczna tefsirów tatarskich i tureckich (Henryk Jankowski – osoba odpowiedzialna i główny wykonawca, Galina Miškinienė, Sergejus Temčinas, Halil İbrahim Usta);
- opracowanie obszarów badawczych do wieloaspektowego opisu tefsirów (Joanna Kulwicka-Kamińska i Czesław Łapicz – osoby odpowiedzialne i główni wykonawcy, Ahmet Burak, Marek Dziekan, Henryk Jankowski, Artur Konopacki, Ała Kożynowa, Galina Miškinienė, Iwona Radziszewska, Sergejus Temčinas, Halil İbrahim Usta, Mykhaylo Yakubovych);
- krytyczna edycja zabytku typu tefsir (Joanna Kulwicka-Kamińska – osoba odpowiedzialna i główny wykonawca, Czesław Łapicz, Iwona Radziszewska).

Tłumaczenie:

- Magdalena Kopczyńska (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)
- Kinga Nogacka (Instytut Języka i Kultury Arabskiej)

Recenzenci i eksperci:

- prof. dr hab. Alicja Pihan-Kijas (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Zakład Lingwistyki Antropologicznej)
- prof. dr hab. Lilia Citko (Uniwersytet w Białymstoku, Kolegium Językoznawstwa)

- dr Dmitrij Sewruk (Narodowa Akademia Nauk Białorusi, Instytut Lingwistyki, Dział Studiów Orientalnych)
- prof. dr hab. Michael Joseph Marx (Berlińsko-Brandenburska Akademia Nauk, Corpus Coranicum)

*

Składamy podziękowania Pani Birutė Kulnytė, Dyrektor Litewskiego Muzeum Narodowego, za udostępnienie do badań tefsiru Józefowa z 1890 roku. Wyrażamy także wdzięczność Panu Aleksandrowi Wiktorowiczowi Stefanowiczowi, Kierownikowi Oddziału Rzadkiej Książki i Rękopisów BN Białorusi w Mińsku, i Panu Cezaremu Karpińskiemu, Dyrektorowi Instytutu Polskiego w Mińsku i Radcy Ministrowi Ambasady RP w RB, za przekazanie do badań sury 16 tefsiru z Mińska z 1686 roku. Dziękujemy również Bibliotece Süleymaniye ze Stambułu za udostępnienie do badań sury 16 rękopisu *Cevahirü'l-Asdaf*. Wyrazy wdzięczności kierujemy też do Pani Patrycji Potoniec, Kierownik Pracowni Słownika Polszczyzny XVI wieku IBL PAN, za udostępnienie zbiorów Pracowni.

Spis treści

I. WSTĘP

Joanna Kulwicka-Kamińska, Czesław Łapicz, *Od Redaktorów* / 15

Joanna Kulwicka-Kamińska, Czesław Łapicz, *From the editors* / 23

31 / تشيسواف و ابيتش، يوانا كولفيتسكا-كامينسكا، من المحررين

Joanna Kulwicka-Kamińska, Czesław Łapicz, *Projekt „Tefsir” – krytyczne wydanie pierwszego przekładu Koranu na język słowiański (polski). Komentarz* / 39

Joanna Kulwicka-Kamińska, Czesław Łapicz, *The Tefsir project – a critical edition of the first translation of the Qur’an into a Slavic language (Polish). Commentary* / 81

تشيسواف و ابيتش، يوانا كولفيتسكا-كامينسكا، مشروع TEF SIR – إصدار انتقادي لأول ترجمة للقرآن إلى لغة سلافية (البولندية). تعليق / 125

II. Z ZAGADNIEŃ TRANSKRYPCJI I TRANSLITERACJI

Czesław Łapicz, *Transkrypcja czy transliteracja tekstów Tatarów – muzułmanów Wielkiego Księstwa Litewskiego pisanych alfabetem arabskim? Jaka transkrypcja? Jaka transliteracja? Wprowadzenie do dyskusji* / 169

Генадзь Цыхун, *Праблематыка транслітарацыі арабскаграфічных тэкстаў татараў Вялікага княства Літоўскага ў кантэксце аналагічнай славянскай праблематыкі* / 185

Marek M. Dziekan, *Transliteracja tefsirów Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Uwagi arabistyczne na podstawie sur 1, 36, 110–114* / 193

Iwona Radziszewska, *Przegląd autorskich systemów transliteracji i transkrypcji* / 197

Joanna Kulwicka-Kamińska, Czesław Łapicz, *Transkrypcja i transliteracja tekstów Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego zapisanych alfabetem arabskim. Wnioski końcowe z warsztatowych dyskusji zespołowych oraz specjalistycznych opinii i ekspertyz* / 213

Joanna Kulwicka-Kamińska, Anetta Luto-Kamińska, Czesław Łapicz,
Instrukcja do transliteracji rękopiśmiennych tefsirów z 1723 roku (Olita)
oraz z 1890 roku (Wilno) / 231

Joanna Kulwicka-Kamińska, Czesław Łapicz, *Standaryzowany system transliteracji*
alfabetu arabskiego na łaciński / 239

III. TEFSIRY TATARÓW WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO. NAJNOWSZE USTALENIA

KOMPETENCJE TATARSKICH TRANSLATORÓW

Artur Konopacki, *Czy istniały szkoły pisania literatury religijnej w środowisku Tatarów*
Wielkiego Księstwa Litewskiego? / 245

Joanna Kulwicka-Kamińska, *Twórcy i kopiści tatarskiej literatury religijnej.*
Wykształcenie, funkcje społeczne, znajomość języków orientalnych
i słowiańskich / 255

ZASADY I TECHNIKI KOPIOWANIA TEFSIRÓW

Joanna Kulwicka-Kamińska, *Ewolucja zasad i technik kopiowania rękopisów*
Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego / 269

TEKSTOLOGIA

Сергей Темчин, *О волынском происхождении польского рукописного перевода*
Корана по рукописям литовских татар XVII–XX веков / 281

Сергей Темчин, *Польский перевод сур 1-й (Аль-Фатиха) и 36-й (Йа Син)*
Корана по рукописям литовских татар: текстологическая оценка источников
XVII–XIX веков / 285

Сергей Темчин, *Арабский «Танвир аль-микбас мин тафсир Ибн Аббас»*
как источник польского перевода Корана: суры 1-я (Аль-Фатиха)
и 36-я (Йа Син) / 301

Сергей Темчин, *Взаимосвязь рукописных тefsиров и kitabов литовских*
татар: коранический аят 36: 14 и «Посольство Исы в Антиохию» / 317

Ірына Сынкова, *Каментар на суры 78–114 у рукапісах татараў былога ВКЛ*
і яго суадносіны з татарскім перакладам Карана на польскую мову / 325

IV. TEFSIR Z OLITY

Joanna Kulwicka-Kamińska, *Metryka tefsiru z Olity (1723 rok)* / **335**

Надежда Морозова, *Бумага тэфсира из Алатыря* / **341**

KOMENTARZE SLAWISTYCZNE

JĘZYK

Joanna Kulwicka-Kamińska, Czesław Łapicz, *Tefsir z Olity. Paleografia. Grafia. Język* / **347**

Алла Коżynова, Joanna Kulwicka-Kamińska, Czesław Łapicz, *Polszczyzna północnokresowa w tefsirze z Olity* / **359**

Алла Коżynова, Joanna Kulwicka-Kamińska, Czesław Łapicz, *Cechy białoruskie w tefsirze z Olity* / **383**

Генадзь Цыхун, *Сляды беларускамоўнага субстрату ў тэфсірах, створаных на тэрыторыі былога ВКЛ (на прыкладзе тэфсіра 1723 г.)* / **393**

Алла Кожинова, *Книжные восточнославянские и церковнославянские лексические элементы в тексте тэфсира* / **401**

PRZEKŁAD

Joanna Kulwicka-Kamińska, *Tatarski tefsir w nurcie zachodnioeuropejskiej literatury biblijnej* / **411**

APARAT KRYTYCZNY

Joanna Kulwicka-Kamińska, *Glosy, dopiski, komentarze w tefsirze z Olity* / **433**

RELACJE SŁOWIAŃSKO-ORIENTALNE. INTERFERENCJA I TRANSFERENCJA

Joanna Kulwicka-Kamińska, *Językowe relacje słowiańsko-orientalne w tefsirze z Olity* / **443**

KOMENTARZE ORIENTALISTYCZNE

TRADYCJA PRZEKŁADANIA KORANU. ARABSKIE TAFSIRY I TURECKIE TEFSIRY

Ahmet Burak, *Türkiye’de tefsir tarihi ve tefsir tarihinin siyasi ve sosyal koşullari. Historical, political and social background of tefsirs in Turkey* / **455**

Spis treści

Marek M. Dziekan, *Tefsir a tafsir – komentarze Tatarów polsko-litewskich w świetle arabskojęzycznej literatury egzegetycznej na przykładzie sury An-Nahl* / **475**

Marek M. Dziekan, *Sura 17 Al-Isrā'. Komentarz* / **489**

Henryk Jankowski, *Komparatystyczna analiza tekstologiczna tefsiru z Olity i tefsirów turkijskich* / **501**

Henryk Jankowski, *Tefsir z Olity. Ekspertyza turkologiczna* / **543**

Галина Мишкинене, *Минский тefsир (1686 г.): 16 сура An-Nahl (Пчелы)* / **567**

WARSTWA ARABSKOJĘZyczna. NIEDOCIĄgniĘCIA KOPISTÓW

Marek M. Dziekan, *Ortografia arabskiego tekstu sury Yā Sīn w rękopisach Tatarów WKL. Analiza porównawcza z perspektywy kitabistycznej* / **593**

Mykhaylo Yakubovych, *Graphical Features of the Polish-Lithuanian Qur'an Manuscripts* / **605**